

Op zoek naar de logica in Nederlandse *Alice*-vertalingen

Bas Savenije

bsavenije@live.nl

Gepubliceerd in *Phlizz, Online Magazine van het Lewis Carroll Genootschap*, juni 2021 (<https://lewiscarrollgenootschap.nl/phlizz/>).

Abstract

In the recently published book 'De logische wereld van Lewis Carroll en wat Alice daar aantroft' I analysed the impact of Carroll's logical avocation on the *Alice* books. For the Dutch text I have made use of the translation by Nicolaas Matsier. In this article the selection process for this translation is described.

Inleiding

In het recent uitgebrachte boek 'De logische wereld van Lewis Carroll en wat Alice daar aantroft'¹ geef ik een beschrijving van de logica van Lewis Carroll en een analyse van de impact van Carrolls voorliefde voor logica op de beide *Alice*-boeken. Een centrale rol in die analyse speelt de spanning die het taalgebruik van Lewis Carroll oproept in redeneringen en dialogen waarin de woorden een andere betekenis krijgen dan je, gelet op grammaticale regels en context, zou verwachten. In de loop van het boek geef ik achttien voorbeelden.

De analyse van de impact van Carrolls logica op de teksten heb ik gemaakt aan de hand van de originele Engelse tekst van de *Alice*-boeken. Maar omdat het boek gericht is op Nederlandstalige lezers, wilde ik de voorbeelden graag in het Nederlands weergeven. Dat plaatste mij voor de vraag welke vertaling ik hiervoor zou selecteren. Ik ben uitgekomen bij de vertaling van Nicolaas Matsier. In dit artikel beschrijf ik hoe ik deze selectie heb gemaakt.

In het boek probeer ik de vraag te beantwoorden hoe Carrolls voorliefde voor logica kan worden herkend in de *Alice*-boeken. Voor de te gebruiken vertaling is dan het ultieme criterium: behoudt de vertaling de relatie met Carrolls logica, zoals die herkenbaar is in de oorspronkelijke tekst?

Ik ben me er volledig van bewust dat ik, door mij te concentreren op het behoud van de logische elementen in de tekst, prioriteit geef aan slechts één element van de vertaling. Ik wil dan ook benadrukken dat ik met mijn selectie geenszins een absoluut oordeel over de vertalingen geef. Vertalers moeten bij hun werk vele keuzes maken en het is eenzijdig om een vertaald werk als geheel te beoordelen op zijn gelijkheid met het origineel².

De eerste selectie

De eerste fase van mijn selectie kan objectief plaatsvinden. Ik gebruik voorbeelden uit zowel *Alice's Adventures in Wonderland* als *Through the Looking-Glass and What Alice Found There*. En omdat ik graag consistentie in de vertaling van de voorbeelden heb, zoek ik dus een vertaler die beide boeken heeft vertaald. Daarnaast laat ik bewerkingen die teksten sterk hebben ingekort, buiten beschouwing.

Daarmee kom ik uit bij de volgende vertalingen, in alfabetische volgorde op de naam van

de vertaler. Van sommige vertalers bestaan meerdere uitgaven, ook bij verschillende uitgevers; ik heb steeds de meest recente publicatie genomen.

- Peter Bulthuis, 2015: *De avonturen van Alice in wonderland en spiegel­land*. Naar de vertaling van C. Reedijk en Alfred Kossmann, bewerkt en opnieuw vertaald door Peter Bulthuis, met illustraties van John Tenniel. Rotterdam: Ad. Donker (1^e druk 2006).
- Sofia Engelsman, 2015: *De avonturen van Alice in wonderland en De avonturen van Alice in spiegel­land*, met illustraties van Floor Rieder. Haarlem: Gottmer Uitgeversgroep bv. (1^e druk 2014).
- Dorine Louwerens, 2016: *Alice in Wonderland & Alice in Spiegel­land*. Opnieuw verteld en geïllustreerd door Tony Ross. Uitgeverij Memphis Belle.
- Nicolaas Matsier, 2016: *De avonturen van Alice*. Geïllustreerd door Mervyn Peake. Amsterdam: Boekerij bv.
- Cornelis Reedijk & Alfred Kossmann, 1992: *De avonturen van Alice in wonderland en spiegel­land*, met illustraties van John Tenniel (13e druk). Rotterdam: Ad. Donker (1^e editie 1947).
- Elly Schippers (vertaling van de Duitse versie van Susa Hämmerle), 1994: *Alice in Wonderland en in Spiegel­land*, met illustraties van Brigitte Smith. Apeldoorn: Uitgeverij De Eekhoorn.

Een lakmoesproef

Ik heb een citaat gezocht dat als een soort lakmoesproef kan fungeren voor de vraag of een vertaler de principiële keuze heeft gemaakt om de ‘logische’ passages hun logica­context te laten behouden. Indien dat niet het geval is, kan de betreffende vertaling verder buiten beschouwing blijven. Hiervoor heb ik de veel door logici geciteerde passage gekozen uit hoofdstuk 4 van *Through the Looking-Glass*, waarin Alice Tweedledum en Tweedledee ontmoet. Het citaat luidt als volgt:

‘Contrariwise’, continued Tweedledee, ‘if it was so, it might be; and if it were so, it would be but as it isn’t, it ain’t. That’s logic.’

In een eerder artikel heb ik beargumenteerd dat dit een *reductio ad absurdum* redenering in het kwadraat is³. In de eerste plaats is het een redenering in de natuurlijke taal die als *reductio ad absurdum* gereconstrueerd kan worden (een ‘quasi-logische’ *reductio*). Daarnaast is het een parodie op *reductio ad absurdum*: niet alleen is één van de twee premissen van de redenering overbodig, maar vanwege de inhoud van de uitspraken is de conclusie ook geheel vanzelfsprekend. Carroll schetst hiermee via de Tweedle-tweeling een karikatuur van de bureaucraten van de Universiteit van Oxford (ik noem dat een ‘retorische’ *reductio*).

In hetzelfde artikel heb ik ook beargumenteerd dat het zinnetje ‘That’s logic’ moet worden gelezen in de betekenis ‘Dat is logica’ en niet ‘Dat is logisch’.

Ik heb de vertalingen van deze passage daarom bekeken op drie aspecten:

1. Blijft de quasi-logische *reductio ad absurdum* behouden?
2. Probeert de vertaler de parodie op vorm van *reductio ad absurdum* te behouden?
3. Wordt ‘That’s logic’ vertaald als ‘Dat is logica’?

Hieronder geef ik de teksten van de eerder geselecteerde vertalingen.

Bulthuis:

'Integendeel,' vervolgde Tiedeldie, 'als dat zo was, zou het zo kunnen zijn, en als dat het geval was, dan was het ook zo, maar aangezien dit niet het geval is, is het niet zo. Dat is logica.'

Engelsman

'Integendeel,' sprak Twiedeldie. 'Want als dat zo was, dan was het zo. En als het zo zou zijn, dan zou het zo zijn, maar aangezien dat niet zo is, is het niet zo. Logisch, toch?'

Matsier

'Van geen kant,' vervolgde Fiedeldop, 'als het zo was, zou het kunnen wezen; en gesteld dat het zo ware, zou het zo zijn; maar aangezien het niet zus is, zij het niet zo. Dat is logica.'

Reedijk & Kossmann

'Integendeel,' vervolgde Tiedeldie, 'als het wel zo was, zou het zo kunnen zijn; maar aangezien het niet zo is, is het niet zo! Dat is nu logica.'

In de vertalingen van Louwerens en Schippers ontbreekt deze passage.

De conclusie luidt als volgt:

- De vertalingen van Louwerens en Schippers vallen vanwege het ontbreken van de passage definitief af.
- De vertalingen van Matsier en Bulthuis voldoen aan de drie genoemde criteria.
- De vertaling van Reedijk & Kossmann laat één van de premissen weg en voldoet dus niet aan criterium 2.
- Engelsman voldoet aan de eerste twee criteria maar vertaalt 'That's logic' als 'Logisch, toch' en voldoet dus niet aan criterium 3.

Dubbelzinnigheid

Na deze eerste schifting is de vraag aan de orde of de achttien voorbeelden die ik gebruik, ook in de Nederlandse vertaling als voorbeeld bij mijn analyse kunnen fungeren.

Ik analyseer in het boek twee logica-aspecten: redeneringen die in de *Alice*-boeken voorkomen en diverse issues m.b.t. de betekenis van taal die Carroll in de boeken verwerkt.

Bij de redeneringen is zowel de redeneervorm interessant als de invulling daarvan in de natuurlijke taal. In de vier overgebleven vertalingen worden de redeneervormen in het algemeen op vergelijkbare wijze weergegeven als in het Engels. Ingewikkelder ligt het wanneer de *invulling* van de redenering in de natuurlijke taal op gespannen voet staat met de redeneervorm. In mijn betoog geef ik voorbeelden van redeneringen die, ondanks de geldige redeneervorm, ongeldig zijn door dubbelzinnigheid in één van de premissen (vooronderstellingen).

Hieronder vergelijk ik de vier genoemde vertalingen voor één van deze voorbeelden. Het gaat om de passage in hoofdstuk 9 van *Alice in Wonderland*; tijdens het croquet spel is de Duchess bang voor de flamingo die Alice vast heeft en ziet ze de dubbelzinnigheid van het woord 'bite' over het hoofd.

'He might bite,' Alice cautiously replied [...].
'Very true,' said the Duchess: 'flamingoes and mustard both bite. And the moral of that is – "Birds of a feather flock together."' '
'Only mustard isn't a bird,' Alice remarked.

Uit de constatering dat de flamingo en mosterd beide bijten leidt ze af dat ze a.h.w. op één hoop kunnen worden gegooid en ze formuleert de moraal "Birds of a feather flock together." Deze moraal heeft de vorm van een spreekwoord met globaal als betekenis dat wat bij elkaar hoort, elkaar opzoekt. Deze betekenis is in de redenering belangrijk: Alice spreekt namelijk de moraal tegen met als argument dat flamingo's en mosterd helemaal niet op elkaar lijken; de crux van de redeneerfout van de Duchess is dat 'bite' dubbelzinnig is.

De vertalers maken hier allen gebruik van het feit dat 'bijten' als Nederlandse vertaling op dezelfde wijze dubbelzinnig is als 'bite'. Daarnaast zoeken ze voor de vervanging van "Birds of a feather flock together" een spreekwoord of gezegde, maar voor mijn analyse moet de betekenis ('Wat bij elkaar hoort, zoekt elkaar op') wel overeind blijven, om Alice' tegenwerping recht te doen .

Hieronder geef ik de verschillende vertalingen van deze passage.

Bulthuis

'Hij zou kunnen bijten,' antwoordde Alice [...].
'Heel juist,' zei de Hertogin, 'flamingo's en mosterd zijn allebei bijtertjes. En de moraal daarvan is: "Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is!"'
'Behalve dat mosterd geen vogel is,' merkte Alice op.

Engelsman

'Misschien bijt hij wel,' zei Alice [...].
'Dat is waar,' zei de Hertogin. 'Flamingo's en mosterd bijten allebei. En de moraal daarvan is: "Soort zoekt soort."' '
'Maar mosterd is geen vogelsoort,' merkte Alice op.

Matsier

'Hij zou kunnen bijten,' gaf Alice voorzichtig ten antwoord [...].
'Zeer juist,' zei de Hertogin. 'flamingo's en mosterd bijten allebei. En de moraal daarvan is: "Soort zoekt soort"' '
'Maar mosterd is geen vogel,' merkte Alice op.

Reedijk & Kossmann

'Hij kan best bijten,' zei Alice voorzichtig [...]
'Heel juist,' zei de Hertogin, 'flamingo's en mosterd bijten allebei. En de moraal daarvan is: *Vogels van dezelfde pluimage vliegen samen.*' '
'Maar mosterd is geen vogel,' merkte Alice op.

De gezegden "Soort zoekt soort" en "Vogels van dezelfde pluimage vliegen samen" (overigens geen spreekwoord) voldoen aan de geformuleerde eisen. Maar "Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is" (Bulthuis) voldoet niet, omdat deze uitdrukking niet het gemeenschappelijke maar het verschil benadrukt, waarmee de redeneerfout van de Hertogin in de originele tekst verdwenen is. Deze vertaling introduceert overigens wel

een nieuwe redeneerfout, namelijk van Alice die het gezegde van de Hertogin (“Ieder vogeltje zingt zoals het gebekt is”) letterlijk interpreteert en de overdrachtelijke betekenis over het hoofd ziet. Door deze verschuiving is mijn analyse van de Engelse tekst echter niet meer van toepassing.

De conclusie luidt dat de vertalingen van deze passage van Engelsman, Matsier en Reedijk & Kossmann bruikbaar zijn, die van Bulthuis niet.

De betekenis van volzinnen

Een aantal keren in de *Alice*-boeken komt de vraag aan de orde of twee volzinnen dezelfde betekenis hebben. Een bekend voorbeeld is de passage uit de Tea Party (hoofdstuk 7 van *Alice in Wonderland*), waarin ‘I say what I mean’ wordt vergeleken met ‘I mean what I say’ en vervolgens ‘I see what I eat’ met ‘I eat what I see’. Ik neem het voorbeeld uit hoofdstuk 9 van *Alice in Wonderland*, uit de volgende discussie tussen Alice en de Duchess:

‘The game’s going on rather better now,’ she said, by way of keeping up the conversation a little.

‘ ‘Tis so,’ said the Duchess: ‘and the moral of that is – “oh, ‘tis love, ‘tis love, that makes the world go round!”’

‘Somebody said,’ Alice whispered, ‘that’s done by everybody minding their own business!’

‘Ah, well! It means much the same thing,’ said the Duchess, digging her sharp little chin into Alice’s shoulder as she added, ‘and the moral of *that* is – “Take care of the sense, and the sounds will take care of themselves.”’

De moraal van de beweerde gelijkensissen tussen de twee zinnen is, volgens de Duchess, dat betekenis aan spreken vooraf gaat. Met andere woorden, je moet weten wat je van plan bent te gaan zeggen, voordat je de juiste klanken kunt vinden om die gedachte over te brengen. Laten we kijken hoe de diverse vertalers deze moraal hebben verwoord.

Bulthuis: “Let op je zinnen dan zorgen je woorden wel voor zichzelf!”

Engelsman: “Wie het zijne niet eert is het grote niet weerd.”

Matsier: “Let op de geest en de letter let op zichzelf.”

Reedijk & Kossmann: “Pas op de zin, dan zullen de woorden op zich zelf passen.”

De door mij genoemde interpretatie van de moraal vinden we terug bij Matsier en zouden we kunnen lezen in de vertaling van Reedijk & Kossmann. Zij gebruiken het dubbelzinnige woord ‘zin’ dat, zeker in combinatie met ‘de woorden’, hier ‘volzin’ lijkt te betekenen, zij het dat we dan niet met een correcte vertaling van ‘sense’ te maken hebben. Als we ‘zin’ interpreteren als ‘betekenis’ blijft de moraal behouden.

Het woord ‘zinnen’ bij Bulthuis is moeilijk aan de term ‘betekenis’ te relateren. Engelsman kiest een geheel andere oplossing, die wellicht is ingegeven door Martin Gardners opmerking dat de genoemde moraal is geïnspireerd op het Engelse gezegde “Take care of the pence, and the pounds will take care of themselves.”⁴

De conclusie voor dit voorbeeld is dat de vertaling van Matsier en in mindere mate ook die van Reedijk & Kossmann bruikbaar zijn, maar die van Bulthuis en Engelsman niet.

Taal en metataal

Eén van de issues met betrekking tot de betekenis van taal die we aantreffen in de *Alice*-boeken betreft het verschil (object)taal – metataal, waarbij metataal gebruikt wordt om de (object)taal te beschrijven. Het verwarren van objecttaal en metataal geeft aanleiding tot paradoxen zoals de paradox van de leugenaar. Dit verschil is in de logica pas goed gedefinieerd sinds het begin van de 20^e eeuw en werd dus niet systematisch gehanteerd ten tijde van Lewis Carroll.

Ik gebruik hier het volgende citaat uit hoofdstuk 8 van *Through the Looking-Glass*, de ontmoeting van Alice met de White Knight.

'[...] The name of the song is called "*Haddocks' Eyes*."
'Oh, that's the name of the song, is it?' Alice said, trying to feel interested.
'No, you don't understand,' the Knight said, looking a little vexed. 'That's what the name is *called*. The name really is "*The Aged Aged Man*".'
'Then I ought to have said "That's what the *song* is called"?' Alice corrected herself.
'No, you oughtn't: that's another thing. The *song* is called "*Ways and Means*": but that's only what it is *called*, you know!
'Well, what *is* the song, then?' said Alice, who was by this time completely bewildered.
'I was coming to that,' the Knight said. 'The song really is "*A-sitting On a Gate*": and the tune's my own invention.'

Hieronder geef ik de vier vertalingen van deze passage weer.

Bulthuis

'De naam waaronder het lied bekend staat is *Schelvisogen*.'
'O! Dus dat is de naam van het lied?' zei Alice, die haar best deed om geïnteresseerd te zijn.
'Nee, je begrijpt het niet,' zei de Ridder, en hij leek een beetje in zijn wiek geschoten. 'Zó staat de naam *bekend*. De naam *is* in werkelijkheid: *De oude, oude Baas*.'
'Dus ik had moeten zeggen: "Dat is dus hoe je het *lied* noemt?"' verbeterde Alice zichzelf.
'Nee, dat had je niet: dat is iets heel anders! Het *lied* wordt *Middel en Doel* genoemd, maar zo wordt het alleen maar *genoemd*, weet je!
'Nou, maar wat *is* het lied dan?' zei Alice, die intussen volkomen de kluts kwijt was.
'Alles op zijn tijd,' zei de Ridder, 'Het lied *is* in werkelijkheid *Zoals hij daar zat op zijn hek*, en de melodie is een uitvinding van mezelf.'

Engelsman

'De titel van het liedje wordt *Schelvisogen* genoemd.
'O, dus zo heet het liedje?' zei Alice, die probeerde belangstellend te zijn.
'Nee, je begrijpt het niet,' zei de Ridder en hij keek een beetje boos. 'Zo wordt de titel van het liedje genoemd. Eigenlijk is het *De oude, oude man*.'
'Dus ik had moeten zeggen: "Dus zo wordt het liedje genoemd"?' verbeterde Alice zichzelf.

'Nee, nee, dat is iets heel anders! Het liedje heet *Allerlei manieren*, maar zo wordt het alleen maar genoemd, zie je'.

'Maar welk liedje is het dan?' vroeg Alice, die nu helemaal de draad kwijt was.

'Dat wilde ik net gaan zeggen,' zei de Ridder. Het liedje is *Hekje in het veen*. Het wijsje heb ik zelf verzonnen.'

Matsier

'De naam van het lied noemen ze *Schelvisogen*.'

'O, dat is dus de naam van het lied?' zei Alice, in een poging er belangstelling voor op te brengen.

'Nee, je begrijpt het niet,' zei de Ridder, die een beetje geërgerd leek. 'Zo wordt de naam genoemd. In werkelijkheid is de naam *De oude oude man*.'

'Dus ik had moeten zeggen: "Zo heet het *lied*"?' verbeterde Alice zichzelf.

'Nee, dat had je niet: dat is heel wat anders! Het *lied* heet *Doel en Middel*, maar zo heet het alleen maar, weet je!'

En wat *is* het lied nou?' zei Alice, die het intussen compleet was gaan duizelen.

'Daar wou ik al heen,' zei de Ridder. 'Het lied *is* in werkelijkheid *Gezeten op een hek*: en de melodie heb ik zelf bedacht.'

Reedijk & Kossmann

'De naam van het lied heet *Schelvis Ogen*.'

'O, dat is de naam van het lied zeker?' zei Alice, die haar best deed om belangstelling te tonen.

'Neen, je begrijpt me niet,' zei de Ruiter, en keek een beetje geërgerd. 'Zo *heet* de naam. De naam *is* in werkelijkheid *De Hoogbejaarde Baas*.'

'Dus ik had moeten zeggen zo heet het *lied*'? verbeterde Alice zichzelf.

'Neen, dat had je niet: dat is heel wat anders. Het *lied* heet *Het Middel en het Doel*: maar zo *heet* het enkel maar.'

'Ja maar, wat *is* het lied dan?', vroeg Alice die nu langzamerhand volkomen in de war was.

'Daar wilde ik juist naar toe,' zei de Ruiter. 'Het lied *is* in werkelijkheid *Gezeten op een Hek* en de melodie heb ik zelf verzonnen.'

Het gaat nu in het bijzonder om de volgende Engelse zinsneden:

The song (really) is	'A-sitting On a Gate'
The song is called	'Ways and Means'
The name of the song is	'The Aged Aged Man'
The name of the song is called	'Haddock's Eyes'

Het is van belang dat we hierbij een aantal zaken goed uit elkaar houden en onderscheid maken:

- tussen 'The song (really) is' enerzijds en 'The song is called' en/of 'The name of the song (really) is' anderzijds: hierbij is van belang dat 'The song is' iets aankondigt dat over het lied zelf gaat, terwijl de andere twee over een aanduiding van het lied gaan;
- tussen 'The song is called' enerzijds en 'The name of the song is called' anderzijds: hier is sprake van een verschil in taalniveau, waarbij 'The name of the song is called' als metataal kan worden beschouwd.

Met behulp van het onderstaande overzicht kunnen we de vertalingen vergelijken⁵.

1	'The song (really) is'	'The name of the song is' 'The song is called'
<i>Bulthuis</i>	Het lied is in werkelijkheid	De naam van het lied is in werkelijkheid Het lied wordt genoemd
<i>Engelsman</i>	Het lied is	Eigenlijk is het (lied) Het lied heet / het lied wordt genoemd
<i>Matsier</i>	Het lied is in werkelijkheid	In werkelijkheid is de naam (van het lied) Het lied heet
<i>R&K</i>	Het lied is in werkelijkheid	De naam (van het lied) is in werkelijkheid Het lied heet

Hier zien we dat bij Engelsman het verschil tussen "The song really is" en "The song is called" wegvalt, omdat het laatste wordt vertaald met "Eigenlijk is het", wat maar moeilijk te onderscheiden is van 'Het lied is' als vertaling van "The song is".

2	The song is called	The name of the song is called
<i>Bulthuis</i>	Het lied wordt genoemd	De naam waaronder het lied bekend staat
<i>Engelsman</i>	Het lied heet / wordt genoemd	De titel van het lied wordt genoemd
<i>Matsier</i>	Het lied heet	De naam van het lied noemen ze De naam van het lied wordt genoemd
<i>R&K</i>	Het lied heet	De naam van het lied heet

Bij Carroll is hier, zoals gezegd, sprake van een verschil in taalniveau. We zien hier dat in de vertaling van Bulthuis, het niveauverschil wegvalt: het lijkt daar te gaan over twee namen: de werkelijke naam en de naam waaronder het lied bekend staat. Carroll bedoelde echter de naam van het lied en iets dat we zouden kunnen aanduiden met 'de naam van de naam van het lied'.

De conclusie voor de twee geformuleerde onderscheiden luidt daarom:

Ad 1: De vertaling van Engelsman is niet bruikbaar.

Ad 2: De vertaling van Bulthuis is niet bruikbaar.

Slotconclusie

We kunnen nu de vier vertalingen vergelijken vanuit het oogpunt van bruikbaarheid voor een logische analyse. In het overzicht geef ik de vier voorbeelden weer (*reductio ad absurdum*, dubbelzinnigheid, de betekenis van volzinnen en metataal) met daarbij per vertaler een '1' voor 'bruikbaar' en een '0' voor 'niet bruikbaar'.

	<i>R & K</i>	<i>Bulthuis</i>	<i>Matsier</i>	<i>Engelsman</i>
Reductio	0	1	1	0
Dubbelzinnigheid	1	0	1	1
Volzinnen	0/1	0	1	0
Metataal	1	0	1	0

De conclusie komt hieruit duidelijk naar voren: de vertaling van Matsier is het beste bruikbaar voor mijn soort logische analyse. Dit beeld wordt bevestigd bij de andere de door mij geanalyseerde voorbeelden in de zin dat Matsiers vertaling altijd bruikbaar is; voor een deel van de voorbeelden zijn de andere vertalingen ook bruikbaar, maar in die gevallen leveren ze geen meerwaarde ten opzichte van die van Matsier.

Voetnoten

¹ Savenije, Bas, 2021, *De logische wereld van Lewis Carroll en wat Alice daar aantrof*, Lewis Carroll Genootschap, Phlizz Reeks nr. 1.

² Vertalingen zouden eigenlijk als een nieuw werk beschouwd moeten worden, betoogt Robbert-Jan Henkes in Filter (Week 44, 2020 zie <https://www.tijdschrift-filter.nl/webfilter/vrijdag-vertaaldag/2020/week-44-robbert-jan-henkes/>). Of, in de woorden van Maarten Steenmeijer: “Een goed vertaler is geen buikspreekpop” (De Volkskrant, 7 februari 2015).

³ Savenije, Bas, 2019, Tweedledee’s Logic: Squaring *Reductio ad Absurdum*, *The Carrollian: The Lewis Carroll Journal*, Issue 32, pp.3-26 (<https://bassavenije.nl/wp-content/uploads/2019/06/Savenije-2019-Tweedledees-Logic.pdf>).

⁴ Gardner, Martin, 2015, *The Annotated Alice. 150th Anniversary Deluxe Edition*, New York/London: Norton & Co, p.109.

⁵ De vertalers gebruiken zowel ‘lied’ als ‘liedje’ als vertaling van ‘song’; dat verschil laat ik buiten beschouwing.